

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN

ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

Nguyễn Thị Thanh Hà

**Khảo sát ca dao về đề tài lịch sử
của người Việt từ góc nhìn thể loại**

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

1.1 Từ xa xưa, ca dao là tiếng nói dân gian của người Việt. Ca dao phản ánh tâm tư, tình cảm của người dân trong sinh hoạt hằng ngày, không chỉ ở nơi đồng nội mà còn ở thành thị, kinh đô. Tuy là ngôn ngữ dân gian, nhưng ca dao không phải là tiếng nói bình thường mà là ngôn ngữ có vần điệu, ngắn gọn vì vậy nó dễ phổ biến rộng rãi trong quần chúng. Ca dao là văn chương biểu hiện nhiều mặt sinh hoạt của quần chúng nhân dân, nhất là về mặt tình cảm, nên trong ca dao rất phong phú về cảm xúc, đó là những khúc hát trữ tình. Ngoài ra, đặc biệt ca dao còn biểu lộ thái độ của nhân dân đối với những hành vi tốt, xấu của con người trong xã hội khi giao tiếp với nhau, hay bình luận, phê phán, ca ngợi những nhân vật lịch sử và các biến cố liên quan đến vận mệnh dân tộc và đất nước.

Trường hợp này, ca dao có thể xem là một hình thức ngôn luận của quần chúng ở thời đại xưa, khi xã hội chưa phát triển, chưa có điều kiện phổ biến dư luận của người dân như là báo chí hoặc các hình thức thông tin trong thời đại mới, mặc dù từ trước đã có thư tịch nhưng chỉ là để chuyên tải văn chương, sử liệu, mô phạm (thánh mô hiền phạm) v...v...

1.2 Trong kho tàng lớn lao ấy của người Việt, có một bộ phận gọi là ca dao có liên quan đến lịch sử. Số lượng các bài ca dao này không nhiều song giá trị nội dung nghệ thuật của nó lại không giới hạn bởi số lượng. Chính ca dao có liên quan đến lịch sử đã thể hiện được đời sống tình cảm của nhân dân gọi nên một cách rõ nét từ truyền thống lịch sử về vang, đáng tự hào của dân tộc Việt Nam trong suốt quá trình dựng nước và giữ nước của nhân dân ta.

Thế nhưng đọc các công trình nghiên cứu về ca dao có liên quan đến lịch sử chúng tôi nhận thấy các nhà nghiên cứu chưa thực sự quan tâm đúng mức cũng như có những công trình tập trung nghiên cứu chuyên biệt đối với ca dao có liên quan đến lịch sử từ góc nhìn thể loại.

1.3 Bản thân tôi là một giáo viên giảng dạy môn Văn ở cấp Trung học cơ sở càng cần có được hiểu biết cần thiết nhất về mảng ca dao liên quan đến lịch sử này để phục vụ cho việc giảng dạy của mình. Trong số 4 tiết ca dao ở chương trình lớp 7, học sinh phải nắm được cả diện mạo của ca dao trong văn học dân gian và có cả những bài ca dao liên quan đến lịch sử. Chính vì vậy, mong muốn giúp học sinh nắm vững được về mảng ca dao về lịch sử để các em thêm yêu, thêm tự hào về tổ quốc, quê hương mình cũng là mục đích của luận văn này.

Từ những lí do trên, trong khuôn khổ luận văn chúng tôi mạnh dạn lựa chọn, nghiên cứu nhóm các bài ca dao có liên quan đến lịch sử với đề tài: **“Khảo sát ca dao về đề tài lịch sử của người Việt từ góc nhìn thể loại”**.

2. Lịch sử vấn đề:

Thực trạng nghiên cứu ca dao có liên quan đến lịch sử của các nhà nghiên cứu chưa nhiều. Vì vậy chúng tôi đã lược điểm những công trình nghiên cứu về ca dao có liên quan đến lịch sử như sau:

2.1 Đầu tiên là ý kiến của Nguyễn Văn Mại trong *Việt Nam phong sử* là cuốn sách do ông biên soạn. Trong cuốn sách này, tác giả đã có công trong việc thu gom, lược lặt ca dao rải rác trong nhân dân, trong các sách vở. Có một số bài đã phản ánh được lịch sử với những nhân vật và sự kiện lịch sử cụ thể. Tuy nhiên, vẫn còn những sai lầm trong việc chọn lựa, chú thích điển tích và nghị luận về ca dao.

2.2 Tiếp theo là Vũ Ngọc Phan, trong cuốn *Tục ngữ ca dao Việt Nam* có bàn đến ca dao lịch sử. Ông băn khoăn về hiện tượng nhầm lẫn đối với ca dao lịch sử của người Việt. Ông đã đưa ra những dẫn chứng khá cụ thể và theo quan điểm của ông việc xác định nội hàm của bài ca dao lịch sử không đơn giản. Ngoài ra, theo tác giả Vũ Ngọc Phan ca dao của ta có nhiều câu nhiều bài qua nhiều thế hệ và tùy theo từng địa phương, đã bị sửa chữa, cả về hình thức lẫn nội dung không còn nguyên vẹn nữa. Chính vì những đặc điểm như vậy mà tình

trạng nhằm lẫn hay gán ghép tùy tiện, thiếu cơ sở vững chắc giữa ca dao nói chung và ca dao có liên quan đến lịch sử nói riêng là khó tránh khỏi.

Mặt khác, ông vẫn còn chút băn khoăn, bởi thời gian xuất hiện của ca dao lịch sử chưa được rõ ràng. Như vậy việc đặt ca dao của ta vào từng thời kì lịch sử là một việc chúng ta chưa làm được. Có thể thấy, công trình nghiên cứu của tác giả Vũ Ngọc Phan trong *Tục ngữ ca dao Việt Nam* đã chỉ ra được những nhầm lẫn đáng tiếc giữa ca dao về lịch sử với ca dao nói chung, chẳng những không nắm vững nội hàm của khái niệm mà còn chưa phân định rạch ròi thời gian xuất hiện của những bài ca dao có liên quan đến lịch sử.

2.3 Sau Vũ Ngọc Phan, nhà nghiên cứu văn học dân gian Chu Xuân Diên, trong giáo trình *Văn học dân gian* (8) (tập 2) viết chung với Đinh Gia Khánh, xuất bản năm 1973 cũng đề cập đến vấn đề ca dao về lịch sử. Ông đã có những nhận định khá hoàn chỉnh về ca dao có liên quan đến lịch sử đó là những câu những bài ngắn lấy đề tài ở những sự kiện lịch sử. Những biến cố lịch sử được ghi lại trong ca dao lịch sử là những biến cố ít nhiều ảnh hưởng đến đời sống nhân dân đương thời. Trong nhóm ca dao có liên quan đến lịch sử, nhân dân ta chỉ nhắc đến lịch sử để nói lên thái độ, quan điểm của mình. Theo ông trước hết, có thể coi là ca dao lịch sử đối với câu nào nói đến lịch sử bằng một thứ ngôn ngữ trực tiếp như: những danh từ riêng chỉ tên người, tên đất, tên triều đại hay ít ra cũng phản ánh những đặc điểm riêng biệt có thể nhận ra ngay được của một giai đoạn lịch sử nhất định nào đó. Không những thế, tác giả Chu Xuân Diên trong khuynh hướng, quan niệm nghiên cứu của mình còn mở rộng phạm vi phản ánh lịch sử của ca dao, dân ca đến sự “phản ánh lịch sử - xã hội nói chung”. Theo ý kiến của ông: “Ca dao, dân ca Việt Nam phản ánh lịch sử Việt Nam không chỉ với ý nghĩa là ghi lại những sự kiện đột xuất trong lịch sử dân tộc...”, mà còn phản ánh lịch sử - xã hội nói chung, và về mặt này, có thể coi ca dao, dân ca Việt Nam là một kho tàng tài liệu phong phú về phong tục, tập quán ở nông thôn ngày xưa”. Đây là những câu ca dao, bài ca dao phản ánh về lịch

sử xã hội nhưng không phải ca dao về lịch sử. Có thể nhiều hay ít các câu, các bài ca dao của người Việt có liên quan phản ánh về lịch sử: sự kiện, nhân vật, cảnh quan nào đó. Song để đồng nhất những bài , câu ca dao này là ca dao về lịch sử quả là chưa thật hợp lí.

2.4 Công trình nghiên cứu của tác giả Võ Đình Hương về đề tài *Ca dao của người Việt về lịch sử* đã đưa thêm được những điểm mới với ca dao về lịch sử của người Việt. Ông có ý muốn chỉ rõ được về mặt lí thuyết sự khác biệt giữa ca dao về lịch sử với ca dao nói chung trong ca dao của người Việt về nhiều phương diện: nhân vật, sự kiện, thời gian, không gian, địa điểm. Theo ông trong ca dao về lịch sử có những sự thực lịch sử có tính chất bao trùm nhưng ngắn hơn về và sử ca.. Ngoài ra, ca dao về lịch sử và các thể loại khác cũng có kết cấu ngắn hơn, dung lượng phản ánh lịch sử ít hơn nhưng cô đúc hơn, khái quát hơn. Tuy nhiên, ý muốn đó của tác giả chỉ dừng ở mức độ nhất định.

2.5 Còn đối với nhà giáo nhân dân Nguyễn Nghĩa Dân trong cuốn *Lịch sử Việt Nam trong tục ngữ và ca dao* cũng có những ý kiến nhận định khá xác đáng với ca dao về đề tài lịch sử. Ông cho rằng: ca dao về lịch sử đã phản ánh những mốc son của lịch sử dân tộc ta đồng thời góp phần tạo nên cốt lõi của nền văn hóa Việt Nam đậm đà bản sắc dân tộc. Việc xác định tiêu chí của ca dao về đề tài lịch sử của người Việt phải căn cứ vào sự kiện, nhân vật, không gian và thời gian lịch sử được phản ánh vào trong ca dao về lịch sử. Do đối tượng phản ánh là các sự kiện, nhân vật lịch sử... nên ca dao về đề tài lịch sử có đặc điểm vô cùng quan trọng là tính chân thực. Nội dung của ca dao về lịch sử đậm đà sắc thái trữ tình nhất là yêu ghét, căm thù. Về mặt nghệ thuật, ca dao về đề tài lịch sử gần như không có đặc trưng hư cấu, nếu có thì rất ít và không bao giờ xuyên tạc sự thật lịch sử.

Cùng những nhà nghiên cứu trên, đến nay có một số công trình nghiên cứu ở cấp độ các bài báo, bài viết nhưng có thể khẳng định vấn đề nghiên cứu ca dao về đề tài lịch sử của người Việt từ góc nhìn thể loại còn là một đề tài mở.

3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

Các bài ca dao về đề tài lịch sử của người Việt từ góc nhìn thể loại.

Về tài liệu khảo sát, chúng tôi chọn:

- *Ca dao của người Việt về lịch sử* - Võ Đình Hường - Nhà xuất bản Đại học quốc gia Hà Nội, 2001.

- *Lịch sử Việt Nam trong tục ngữ, ca dao* - Nguyễn Nghĩa Dân- Nhà xuất bản Thanh niên, 2009.

3.3. Mục đích nghiên cứu:

3.3.1 Khảo sát những bài ca dao về đề tài lịch sử của người Việt theo phạm vi đã nói ở trên để làm rõ bản chất thể loại của bộ phận ca dao này.

3.3.2 Qua việc nghiên cứu, người viết muốn góp phần bảo tồn, giữ gìn và giới thiệu những nét đặc sắc của ca dao về đề tài lịch sử trong kho tàng ca dao của dân tộc.

4. Phương pháp nghiên cứu

Trong quá trình thực hiện đề tài luận văn, chúng tôi sử dụng một số phương pháp nghiên cứu sau:

4.1 Phương pháp thống kê:

Việc sử dụng phương pháp thống kê giúp chúng tôi đi từ định lượng đến định tính được số lượng nhiều hay ít của các nhóm, tiểu nhóm ... trong ca dao có liên quan đến lịch sử. Phương pháp này giúp đưa ra được những số liệu cụ thể, chính xác về vấn đề cần khảo sát. Từ đó dẫn đến những kết luận khách quan.

4.2 Phương pháp hệ thống:

Phương pháp hệ thống là cách tiếp cận chỉnh thể hệ thống ca dao về lịch sử, chỉ ra những đặc điểm loại hình và đặc thù của ca dao về đề tài lịch sử trong hệ thống ca dao nói chung của người Việt.

4.3 Phương pháp phân tích, tổng hợp:

Từ việc khảo sát, phân tích, tổng hợp những bài ca dao có liên quan đến lịch sử, chúng tôi tìm ra những đặc điểm về nội dung và nghệ thuật của ca dao về đề tài lịch sử với ca dao nói chung của người Việt.

5. Dự kiến đóng góp của luận văn

5.1 Người viết hi vọng kết quả mà luận văn đạt được là những đóng góp mới trong việc có thể phát hiện ra điểm đặc thù của ca dao về lịch sử với ca dao nói chung của người Việt từ góc nhìn thể loại .

5.2 Thấy được giá trị của ca dao về đề tài lịch sử của người Việt trong kho tàng văn học dân gian và đời sống tinh thần của nhân dân ta.

5.3 Mặt khác, kết quả mà luận văn nghiên cứu sẽ là nguồn tư liệu hữu ích cho việc góp phần bảo tồn, phổ biến bộ phận ca dao lịch sử nói riêng và Văn học dân gian cả nước nói chung.

6. Kết cấu của luận văn

Luận văn gồm phần mở đầu, nội dung và kết luận. Phần nội dung gồm 3 chương:

CHƯƠNG 1: Tổng quan về ca dao có liên quan đến lịch sử, ca dao về lịch sử trong kho tàng ca dao của người Việt.

CHƯƠNG 2: Những đặc điểm của ca dao về lịch sử từ phương diện nội dung.

CHƯƠNG 3: Những đặc điểm của ca dao về lịch sử từ phương diện nghệ thuật.

NỘI DUNG

CHƯƠNG 1: TỔNG QUAN VỀ CA DAO LIÊN QUAN ĐẾN LỊCH SỬ, CA DAO VỀ LỊCH SỬ TRONG KHO TÀNG CA DAO NGƯỜI VIỆT.

1.1 Cơ sở lí thuyết.

1.1.1 Vấn đề khái niệm.

Ca dao là thể loại văn học dân gian được nhiều các nhà nghiên cứu quan tâm đến bởi những giá trị to lớn của nó trong nền văn học. Có thể thấy ca dao chính là mảnh đất màu mỡ, rộng rãi và hấp dẫn nhưng cũng không kém phần bí ẩn đối với những ai yêu thích và mong muốn khám phá vẻ đẹp của ca dao.

Ban đầu nhân dân gọi những bài hát của mình bằng những tên gọi khác nhau: hò, hát ví, hát đúm, lý, ngâm, ca, kể. Sau này các nhà nghiên cứu, sưu tầm đã dùng một số thuật ngữ khác nhau để chỉ cùng một đối tượng những câu hát dân gian: phong dao, dân ca, thơ ca dân gian, bài hát dân gian. Phong dao, ca dao là những thuật ngữ Hán Việt. Nếu định nghĩa theo từ nguyên thì ca là bài hát có chương khúc hoặc có âm nhạc kèm theo, còn dao là bài hát tron. Nói như thế có nghĩa là ca dao và dân ca hầu như không có ranh giới rõ rệt. Sự phân biệt giữa ca dao và dân ca chỉ là chỗ khi nói đến ca dao, người ta nghĩ tới lời thơ dân gian. Như vậy, ca dao thường được hiểu là lời bài hát dân ca, khi tách lời ca ra khỏi điệu hát.

Ý kiến của nhà nghiên cứu Vũ Ngọc Phan trong cuốn *Tục ngữ ca dao dân ca Việt Nam* (in lần đầu năm 1956), cùng các ý kiến được đề cập đến trong các giáo trình Đại học tổng hợp (năm 2001), Đại học sư phạm Hà Nội (năm 1990) đưa ra thuật ngữ kép “Ca dao - dân ca” và cũng được nhiều công trình biên soạn tiếp nhận và sử dụng. Theo các tác giả này thì ca dao là những bài có hoặc không có chương khúc, sáng tác bằng thể văn vần dân tộc(thường là lục bát) để miêu tả, tự sự, ngụ ý và diễn đạt tình cảm. Còn dân ca là những bài hát có hoặc không có chương khúc do nhân dân sáng tác lưu truyền trong dân gian

ở từng vùng hoặc phổ biến ở nhiều vùng có nội dung trữ tình và có giá trị đặc biệt về nhạc.

Trước đây, khi sưu tầm các câu hát và bài hát dân gian, các nhà sử học (trong một số bộ sưu tập ca dao từ thế kỷ XVIII đến đầu thế kỷ XX) chỉ chú ý đến phần lời thơ của những sáng tác ấy, chỉ tuyển chọn những bài hay nhất và có ý nghĩa khái quát nhất về mặt phản ánh đời sống, tình cảm, đạo đức, phong tục. Có một số nhà nghiên cứu đưa ra giới hạn có phần chặt chẽ hơn và cũng thể hiện một thực tế: không phải toàn bộ những hệ thống câu hát của các loại dân ca (hát quan họ, hát trống quân, hát gheo, hát ví phường vải...) đều là ca dao cả. Khái niệm ca dao dùng để chỉ bộ phận cốt lõi nhất, tiêu biểu nhất; đó là bộ phận những câu hát mang những đặc điểm nhất định và bền vững về phong cách, đã trở thành cổ truyền của dân tộc.

Như vậy *ca dao* được quan niệm rộng hẹp khác nhau nhưng không mâu thuẫn về bản chất. Có ba cách hiểu: Thứ nhất ca dao, dân ca là hai thuật ngữ tương đương để chỉ một đối tượng là những câu hát dân gian có sự kết hợp lời và nhạc, gắn với diễn xướng, thể hiện sâu sắc tính nguyên hợp của văn học dân gian; thứ hai ca dao thường được hiểu là lời thơ của dân ca, khi tách rời ra khỏi điệu hát, khi phân biệt ca dao và dân ca về mặt diễn xướng. Nói cách khác: Một bài ca dao không cần tiếng đệm, luyến láy nhạc điệu thì là ca dao; thứ ba còn một bài ca dao được dùng để hát, có thêm tiếng nhạc đệm, đưa hơi thì sẽ thành dân ca; ca dao - dân ca được sử dụng như một thuật ngữ kép. Như vậy, có thể định nghĩa ca dao như sau: *Ca dao là thơ ca dân gian tồn tại ở dạng lời thơ hoặc điệu hát, gắn bó mật thiết với đời sống sinh hoạt của nhân dân. Với bản chất trữ tình, ca dao có chức năng diễn tả một cách trực tiếp tâm hồn, tình cảm của nhân dân lao động.* [25]

Khái niệm lịch sử được hiểu là gì? Theo định nghĩa phổ thông thì lịch sử có mấy nghĩa sau đây: Thứ nhất, đó là những gì thuộc về quá khứ, là toàn thể quá trình chuyển biến từ khi phát sinh hoặc trong một thời gian nhất định; là các thể

hệ qua các thời đại. Thứ hai, nói về một việc trọng yếu xảy ra có liên quan đến thời đại. Theo từ nguyên, *lịch* là cái đã trải qua, rõ ràng, *sử* là sách chép việc đã qua. Lịch sử là biên chép những sự biến thiên, diễn cách trải qua các đời.

Với bản chất vốn có của ca dao dân tộc những bài ca dao có liên quan đến lịch sử tồn tại và phát triển cùng thời đại. Trong kho tàng ca dao của người Việt có một nhóm ca dao do nội dung lịch sử mà nó thể hiện trước nay thường được tách riêng thành một loại gọi là những bài ca dao lịch sử. Có thể thấy những bài ca dao có liên quan đến lịch sử là những biến cố có ảnh hưởng đến đời sống nhân dân đương thời. Xét về thời điểm sáng tác, có thể thấy chưa có cơ sở để xác định các sáng tác này ngay sau những biến cố vừa xảy ra hay xảy ra đã lâu, nhưng có lẽ ca dao có liên quan đến lịch sử đã phản ánh được những sự kiện lịch sử của dân tộc. Nhưng ca dao về đề tài lịch sử không khái quát hóa các sự kiện lịch sử, không phát hiện quy luật lịch sử, cho dù qua hình tượng biểu hiện, mà những bài ca dao này chỉ một phần nào đó thể hiện những biến cố lịch sử có liên quan nhiều đến đời sống nhân dân đương thời. Ngoài ra, khi đề cập đến một hiện tượng lịch sử cụ thể, cá biệt, ca dao về đề tài lịch sử không miêu tả hay kể chuyện chi tiết nghĩa là không phản ánh hiện tượng lịch sử trong quá trình đang diễn biến của nó như về dân gian, diễn ca lịch sử. Trong ca dao về đề tài lịch sử, nhân dân thường nhắc đến sự kiện lịch sử để thể hiện thái độ quan điểm của mình đối với những biến cố lịch sử đó.

Đối chiếu với ca dao Việt Nam đã được sưu tầm ghi lại thành văn bản thì ca dao Việt Nam về lịch sử là sự phản ánh có chọn lọc theo quan điểm của nhân dân về các hiện tượng, sự kiện văn hóa chính trị kinh tế xã hội từ khi có nòi giống dân tộc Việt Nam từ xa xưa đến ngày nay. Những hiện tượng, sự kiện đó tương đối độc lập, có phần rời rạc, không kết nối thành quá trình, thành giai đoạn lịch sử cụ thể. Ca dao là những lời hát dân gian thiên về tình cảm, biểu hiện cảm nghĩ của người dân thường trong quan hệ với thiên nhiên, với con người và với xã hội. Như vậy, những hiện tượng, sự kiện lịch sử chỉ có thể